

Intervenció arqueològica a l'antic Hospital de Clergues de Girona: l'evolució urbana de la riba del riu Galligants des de l'època romana fins a l'actualitat

Maribel Fuertes Avellaneda

Introducció

L'excavació realitzada al carrer del Riu Galligants 5 es va dur a terme amb motiu de la rehabilitació de l'edifici, per tal de reconvertir l'espai en un balneari urbà. El projecte requeria, a més d'un rebaix general per modificar-ne la pavimentació existent, l'excavació en zones puntuals de rebaixos més profunds per encabir-hi les instal·lacions de piscines. L'immoble actual correspon a la nau central de l'antic Hospital de Clergues, bastit a l'època medieval. Arquitectònicament, l'edifici consta de dues plantes diàfanos. La planta baixa, zona on es van efectuar les obres de rebaix, presenta una forma quadrangular de 24 metres de llarg per 5 d'ample amb una superfície aproximada de 127 m². L'obra projectava un rebaix general d'1,50 metres de fondària i, a partir del metre 17 (amb inici al mur de façana), un rebaix més profund que va arribar als 2,50 metres de profunditat. Al sud de la sala es va fer també un gran sondeig, on el projecte preveia la instal·lació de maquinària, que va assolir gairebé els 3,50 metres de profunditat. Així, tot i que no es va arribar a exhaurir tota la informació arqueològica que es conserva en l'extensió

excavada, sí que es va poder assolir la recuperació estratigràfica total en diversos punts de la nau, on es va rebaixar fins a documentar els nivells naturals de sedimentació fluvial de l'indret. L'estratigrafia recuperada en aquests sondejos ha aportat dades sobre l'evolució urbanística total de l'indret d'ençà de l'època romana fins a l'actualitat.

Situació geogràfica

La situació geogràfica de l'indret de la intervenció correspon al número 5 del traçat del carrer del riu Galligants, que resseguint la riba nord del riu uneix la plaça de Sant Pere amb el carrer de Santa Llúcia, on hi ha ubicats el monestir de Sant Pere de Galligants i l'església de Sant Nicolau. L'edifici, que és conegut per haver allotjat l'antic Hospital de Santa Maria de la Seu, Hospital Vell o dels Capellans, es troba a la part central de la zona sud de l'antic burg de Sant Pere (figura 1). Una zona extramurs, fins a la fortificació del burg ben entrat el segle XIV, on conflüen tres de les vies més importants de la part septentrional de la ciutat, sobretot pel que fa a les èpoques romana i medieval. El

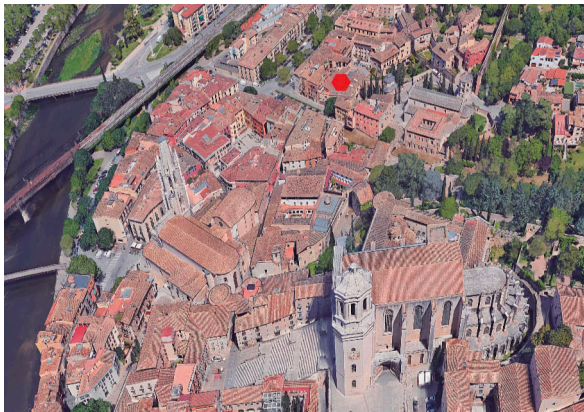


Figura 1. Diverses vistes àrees de la ciutat de Girona amb la ubicació de la nau central de l'antic Hospital dels Capellans, ubicat al barri de Sant Pere (Font de les imatges: Google Earth Pro).

camí principal, la Via Augusta, discorria per la banda oest de l'edifici, molt a prop de la cruïlla a partir de la qual s'emprendrien les trajectòries de dos camins secundaris; vers l'oest, el camí que mena actualment a la vall de Sant Daniel, que travessant les Gavarres conduiria a la plana empordanesa; vers el nord, un vial que salvant l'actual muntanya de Montjuïc arribaria fins a la zona de l'actual Campdorà. Fins a la fortificació del burg, la ciutat emmurallada quedava al sud i a prop (a uns 150 metres) d'aquest emplaçament. S'hi accedia gairebé en línia recta, remuntant el vial de l'actual carrer de la Pujada del Rei Martí, que desembocava a l'encimbellada porta d'entrada nord a la ciutat, el portal de Sobreportes.

Les fases documentades durant la intervenció arqueològica

El marc de protecció del Pla especial del Barri Vell de la ciutat de Girona, on hi ha catalogat l'edifici (codi: 6343), establí com a condicionant que les obres de reforma del local es fessin sota un control arqueològic preventiu. Ja des del moment inicial del seguiment es va detectar la conservació a l'indret d'una densa estratigrafia arqueològica, un fet que va motivar la decisió de realitzar tots els rebaixos que requeria el projecte d'obra aplicant la metodologia arqueològica d'excavació i documentació.

La protecció de l'indret es fonamentava tant per la seva ubicació dins un entorn històric

com pel coneixement que l'immoble actual corresponia a la nau central de l'antic Hospital de Clergues, bastit a l'època medieval (segona meitat del segle XII). L'excavació arqueològica realitzada va corroborar aquest fet, i va documentar la fase més important, volumètricament parlant, de les localitzades a l'indret. Es va recuperar una estratigrafia ben conservada que va desvelar les diverses estructures i els nivells associats a l'edifici, des del moment de la seva construcció fins a mitjan segle XVIII, moment en què la institució es va traslladar a una altra ubicació.

Val a dir que, prèviament a aquesta troballa, s'havien documentat a l'indret un seguit d'estrats corresponents als segles contemporanis, en què es van documentar les funcions posteriors de l'espai. A partir del moment de desocupació de l'hospital, la sala va ser ocupada per realitzar-hi diverses activitats relacionades amb l'emmagatzematge i el comerç, fins que va ser abandonada de manera definitiva al darrer quart del segle XX.

Per sota d'aquesta construcció d'orígens medievals es van localitzar un seguit d'estructures preexistents. Aquestes construccions testimonien l'ocupació de la zona des de l'època romana fins als moments anteriors a la construcció de l'edifici eclesiàstic. El canvi estratigràfic va comportar que a partir d'aquell moment treballéssim amb la recuperació de restes no delimitades, estrats i estructures arqueològiques que s'estenien i es perdien més enllà dels límits de la intervenció i que formaven part d'un jaciment de dimensions més grans. A aquest fet se li ha d'afegir que, a partir d'aquesta cota, el rebaix ja no es feia en extensió al llarg de tota la nau, sinó que es va començar a excavar per sondejos als punts en què l'obra projectava els rebaixos més profunds. Dos factors que hem tingut molt en compte, i que reiterarem al llarg d'aquest article, a l'hora de plantejar i desenvolupar les hipòtesis d'interpretació sobre les fases més antigues de la intervenció.

La primera ocupació a l'indret data del segle II dC, i està representada per diversos murs superposats i les restes d'un forn, que només han conservat els nivells arqueològics

associats a la seva amortització. En aquests nivells d'abandonament es va detectar el retall de dues fosses d'inhumació, la base d'una tomba construïda i dos caps descontextualitzats. Aquestes restes estaven amortitzades i, tal com hem apuntat, parcialment destruïdes per un seguit de construccions murals, de grans dimensions, datades envers el segle V dC, associades a uns nivells de pavimentació amb calç que s'estenien vers l'oest i que conservaven, fins i tot, a la zona nord-oest, una claveguera inferior associada. A la banda est, que sembla que es correspon a la zona exterior d'aquesta edificació, es van documentar diversos retalls al sòl argilós. D'aquesta gran construcció, que presenta una orientació totalment esbiaixada respecte a la planta de l'edifici de l'hospital, en desconeixem, ara per ara, la funcionalitat. Respecte a la seva evolució i continuïtat cronològica sabem que les estructures que la formen van ser arrasades durant la construcció de l'edifici medieval i que encara estaven dempeus, almenys, fins a l'època altmedieval, moment en què es va convertir en el límit septentrional d'una àrea funerària. El cementiri documenta un conjunt de tretze enterraments, dels quals destaquen vuit tombes amb individus enterrats seguint el ritual funerari islàmic, mentre que les cinc fosses restants presenten individus amb una posició tipològica del ritual cristià. Les tombes es van cobrir amb un estrat heterogeni que va anivellar la zona, que es va aportar entorn els segles X-XI i sobre el qual es torna a evidenciar un canvi important en l'ús de l'espai; es construeixen un conjunt de sitges que serien amortitzades envers el segle XII, en un moment previ a la construcció de l'hospital.

Iniciem, tot seguit, una breu descripció cronològicament descendent de les diverses fases documentades durant l'excavació realitzada, afegint-hi, quan sigui adient (i possible), les dades extretes de la recerca bibliogràfica i documental, els estudis efectuats, l'inventari arqueològic i les dades comparatives amb intervencions anteriors a la zona per tal de fer una lectura conjunta del seu context històric. Durant la intervenció s'ha recuperat una evo-

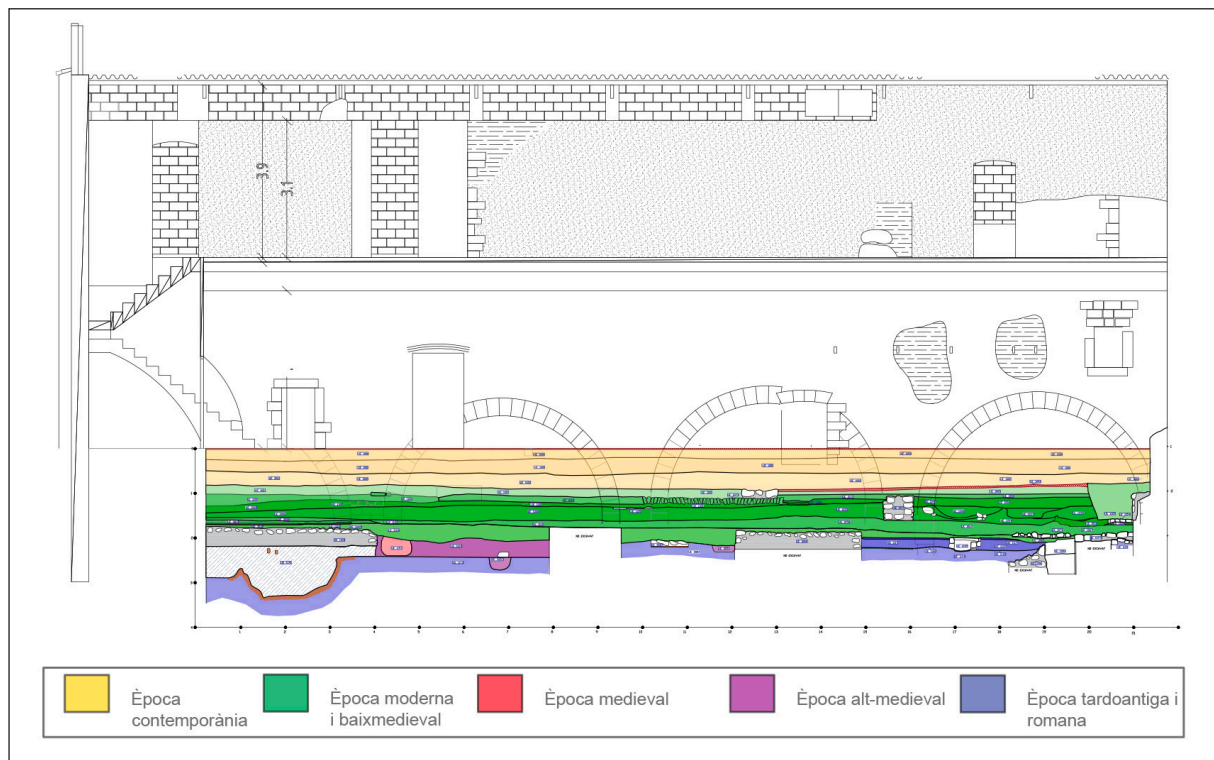


Figura 2. Secció longitudinal de la seqüència estratigràfica documentada a l'interior de la nau excavada, amb indicació de les diverses fases d'ocupació localitzades.

lució de 14 fases constructives i/o d'ocupació, que es poden agrupar en les tres grans fases que hem pinzellat més amunt; la corresponent a la construcció i ocupació de l'hospital i l'evolució posterior de l'edifici, l'ocupació medieval i altmedieval (amb les sitges i la necròpoli), i la tardoantiga i romana (figura 2).

L'època contemporània; entre l'emmagatzematge i el comerç

La primera fase documentada transcorre entre el moment d'abandonament de l'hospital, a mitjan segle XVIII, i el darrer quart del segle XX, amb el darrer ús de l'edificació. A l'inici de la intervenció la nau presentava una distribució diàfana, amb un paviment de pedres (amb diverses refaccions, realitzades al llarg dels anys, de rajoles i ciment imprès) i un pou ubicat a l'angle nord-est de la sala. Dins l'espai es conservaven encara els elements i la maquinària corresponent a la seva darrera ocupació,

destinada al taller i magatzem de drapaire, Ca l'Escatllar.

La família Escatllar, actual propietària del local, va comprar la nau a Josep Farreras l'octubre de l'any 1936, la família del qual l'havia adquirida l'octubre del 1904, conjuntament amb Sant Nicolau. En el moment d'aquella adquisició, segons consta al registre de la propietat, la nau era un magatzem de palla. De fet, aquesta part de l'antic Hospital dels Capellans era fruit d'una segregació feta el 26 de gener del 1899, per la qual es quedaven amb la part els socis Duch i Roca, per aportar-la el 23 d'abril del 1901 a la societat "Duch, Roca i Bellsolà". En el moment d'aquesta compra, i per manca de referències en inscripcions anteriors, es remet a la titularitat de l'Estat des de la desamortització i el registrador inscriu la titularitat total de l'antic Hospital a favor de l'estat, el dia 2 de gener del 1899. Tot i que, en realitat, segons consta en una nota marginal a la inscripció segona, no serà fins al 26 de gener del 1899 quan

se segregarà definitivament la meitat de la finca (Nadal, 2012: 24-40).

Arquitectònicament parlant, aquesta fase d'ocupació de l'antic Hospital amb clares funcions comercials presentava exteriorment l'aspecte actual de l'edifici. En aquest sentit, a l'arxiu de l'Ajuntament de la ciutat i al fons del Col·legi d'Arquitectes es conserven els plànols de reforma de les naus oest i est de l'antic conjunt hospitalari, obra dels arquitectes Isidre Bosch el 1928 i de Joaquim Maggioni el 1929, respectivament. En els dissenys dels projectes s'aprecia que l'estat dels edificis en aquell moment és molt similar a l'actualitat, amb reformes que van ser majoritàriament internes, a excepció de la retirada, envers el nord, del mur de façana de la nau més oriental per tal d'eixamplar el pas estret que pren en aquell punt el carrer, a l'altura de can Figueras. Tot i que no s'han conservat, o no hem pogut recuperar, els plànols de la reforma de la nau central (just la que ens ocupa), d'aquesta informació es desprèn que l'aspecte de l'edifici, tal com ha arribat als nostres dies i amb un acabat continu a tot el parament, és obra d'aquell moment.

La utilització de l'edifici de l'antic Hospital en aquests usos de caràcter comercial i d'emmagatzematge es comença a gestar des del moment de tancament de l'antiga institució. Sabem, per la documentació conservada, que durant la primera meitat del segle XVIII l'Hospital es trobava en una certa decadència, motivada per la pèrdua de rendes i patrimoni a causa de les diverses lluites bèl·liques que sacsejaven el territori. Una situació que va tenir un punt més agreujat a partir de l'any 1723, quan l'indret, segons una ordre donada pel governador militar, es va destinar a aixoplugar tropes d'ocupació. L'acumulació progressiva d'aquests fets, juntament amb una tendència general de centralització dels serveis assistencials, acabarien motivant el tancament definitiu de l'hospital una vintena d'anys després. Així, l'any 1743 la institució va tancar portes, i es va incorporar a l'Hospital de Santa Caterina amb tot el seu patrimoni, a canvi que aquesta institució proporcionés allotjament als clergues que s'hi volguessin hostatjar.

A partir d'aquell moment, l'Hospital de Capellans surt registrat reiteradament en el plec de documents arxivat com a "Noticias sobre varias fincas del Hospital", i ho farà fins a finals del segle XIX, quan s'acabarà efectuant la venda de l'edifici que havia ocupat l'antic l'Hospital. (AHG 8. Hospital de Santa Caterina número 314). Tot i que aquesta adhesió havia estat efectiva, tal com hem vist, als anys vint del segle XVIII, l'hospital nou, l'Ajuntament i el Bisbat no recuperaran l'edifici fins al 1798, que estava encara en mans de l'exèrcit i que el tenia llogat a particulars, dels quals en cobrava rendes. Les plantes baixes estaven llogades a Josep Coll, carreter, i Narcís Esteva, fuster, i el primer pis a Antoni Constants i al "Maño", per guardar-hi gra i civada (Castells, Puigdevall, Reixach, 1989: 21). Poc després, amb l'edifici ja gestionat per Santa Caterina, durant els setges de principis del segle XIX, les sales de l'antiga institució es van ocupar de nou, en aquest cas utilitzades per encunyar monedes, amb plata provinent tant de l'església com de particulars (Minali, 1840: 81).

Les dades arqueològiques extretes de l'excavació de la nau, i atribuïbles a aquesta fase d'ocupació que acabem d'esmentar, que discorre cronològicament entre la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX, documenten, entre altres, petites reformes, un canvi important de la cota del nivell de circulació de l'interior de la nau. Aquest aixecament es pot interpretar, segons els indicis arqueològics i documentals disponibles, com una reforma necessària de l'indret, motivada, molt versemblantment, pels desperfectes causats per un o diversos aiguats i les consegüents crescudes del riu Galligants, que, recordem, discorre a escassos metres al sud de l'edifici.

Durant les tasques d'excavació, i per sobre de la darrera fase constructiva de l'Hospital (que tal com explicarem més avall data del segle XV), es va localitzar una capa d'entre 30 i 40 centímetres de gruix d'argiles netes, compactes i vermelloses, que amortitzava tot l'espai de la sala. Per sobre d'aquesta capa es va detectar un estrat d'anivellament, d'entre 60 i 70 centímetres, sobre el qual es va disposar un paviment de lloses de pedra. Aquest empedrat,

ubicat a més d'un metre del nivell de circulació anterior, ha estat el nivell de circulació que s'ha conservat a la nau fins als nostres dies. Val a dir que, a partir d'aquell moment, l'espai intern presenta una equivalència amb la cota actual de pas del carrer, i ens fa pensar que els dos nivells es van modificar en la mateixa època.

En referència a l'atribució, que hem apuntat més amunt, sobre les causes d'aquest augment dels nivells de circulació, ens basem en dues fonts d'informació. D'una banda, la intervenció arqueològica, que ens situa cronològicament la capa de sorres, runa i restes de materials constructius que es van utilitzar per anivellar l'espai, i sobre la qual es va col·locar el paviment empedrat. Aquesta capa presentava a l'interior materials ceràmics atribuïbles a la segona meitat del segle XVIII. D'altra banda, i aquest cop atesa l'aportació de la documentació escrita, disposem d'una informació significant sobre els aiguats que d'una manera reiterada s'esdevenien a la ciutat, causant nombrosos desperfectes a les edificacions i, fins i tot, en força casos, la mort dels habitants. Si ens centrem en la zona nord de la ciutat, són destacables les notícies recollides sobre l'aiguat del 1732 quan les aigües van trencar els murs de contenció i van arribar fins a Santa Llúcia i van enfonsar diverses cases del carrer del Llop; o les que fan referència al de l'any 1763, que es va anomenar "aiguat de Santa Teresa" i que va causar també nombrosos desperfectes al barri de Sant Pere. Les mateixes conseqüències s'esdevenen al llarg del segle XIX amb alguns episodis de basta magnitud com el succeït l'any 1843 (Chía, 1861: 18, 24 i 43-61; Ribas, 1994: 115, 117 i 126).

Una intervenció arqueològica realitzada l'any 2010 a la pavimentació del carrer Bellaire, ubicat a la riba sud del Galligants, ja havia permès documentar els diversos aixecaments de la cota de pas, que des de l'època medieval fins a principis del segle XIX s'han anat succeïnt en aquest entorn (Fuertes, Montalban, 2012: 556). De fet, l'augment de la cota general de circulació dels carrers és un fet recurrent a la ciutat de Girona, sobretot als barris que van anar creixent a les zones més properes als cursos fluvials. En molts d'aquests, l'entorn

cronològic del darrer augment d'aquells nivells sembla que s'estableix durant la primera meitat del segle XIX, un cop finalitzada la Guerra del Francès, de resultes d'una millora urbana que, a jutjar pel nombre d'immobles enderrocats o amb desperfectes que ens indiquen els documents, devia ser molt necessària (Canal, Nolla, Sagrera, 2018: 42).

En tot cas, i fent lectura de l'estratigrafia arqueològica recuperada a l'interior de la nau, podem afirmar que aquest augment de nivell es va efectuar un cop l'edifici ja no tenia funcions d'hospital.

L'època medieval: l'Hospital de Santa Maria de la Seu

Un cop retirats tots els nivells moderns que ara detallàvem, i ja a uns 80 centímetres de profunditat envers el nivell de pas actual, es van començar a detectar els primers paviments corresponents al moment d'ús de l'Hospital dels Capellans. L'edifici, també anomenat de Sant Pere, de la Seu de Girona o Hospital Vell, era de dependència eclesiàstica, gestionat pel Capítol de la catedral, que en delegava la gestió a un rector o clergue beneficiat de la Seu (Gironella, 2001: 165). L'hospital es va concebre com una institució de beneficència, un asil per a pobres i per als pelegrins que arribaven a la ciutat. Aquesta doble funció, assistencial i d'alberg, l'havia complert amb anterioritat un antic *xenodochium*, que hom documenta des de l'època tardoantiga a la ciutat de Girona. En els primers moments de la cristianització es propiciava que al redós dels nous centres religiosos es formessin aquest tipus d'establiments destinats, bàsicament, i en un primer moment, a acollir els pelegrins que es desplaçaven durant l'antiguitat tardana als grans centres de culte, ampliant-ne la dedicació més tard a l'allotjament de pobres i malalts de l'entorn. A la ciutat de Girona hi ha documentada, almenys des del segle VII, l'existència d'un centre d'aquestes característiques que hom relaciona i ubica en un indret proper al complex martiri i episcopal de Sant Feliu, esdevingut des de principis d'aquell segle un dels centres de

pelegrinatge més destacats d'Hispania, i situat extramurs, a tocar de la porta nord d'accés a la ciutat (Amich, Nolla, 2011: 102). Ja a l'època carolíngia, a finals del segle x, les fonts documentals tornen a provar l'existència d'un *hospitium* de pobres i pelegrins que situen aquest cop ja dintre de la ciutat, a redós de la nova seu catedralícia de Santa Maria, que se situaria al promontori nord-est de la Força Vella, a sobre de l'antic temple del fòrum romà. Una casa assistencial que formaria part del nou complex i estaria ubicada prop de les dependències del palau bisbal (Martí, 1997: 146, 156 i 167), molt probablement a l'actual espai que ocupa la plaça dels Lledoners, on s'hauria mantingut fins a finals del segle XII, moment en què un nou canvi d'ubicació de la institució el desplaçaria, ja d'una manera definitiva, al burg de Sant Pere. El motiu del trasllat ha estat atribuït, sense més precisions, a la falta d'espai que provocaria l'ampliació del palau episcopal engegada pel successor del bisbe Guillem de Peratallada, mort el 1169 (Amich, Nolla, 2011: 96). El cert és que la nova ubicació, fora dels murs de la ciutat i al pas de la via principal d'entrada a la ciutat, era idònia per oferir els serveis que la institució tenia encomanats.

Sobre la data de fundació de l'hospital en aquest nou emplaçament, les dades documentals conservades i les conclusions que s'extreuen de la intervenció arqueològica es complementen i presenten una elevada concordança. S'ha conservat un nombre important de documents escrits referents a la institució, els més antics dels quals es remunten al darrer quart del segle XII (Castells, Puigdevall, Reixach, 1989: 15). Una època en què l'església promou una xarxa d'institucions assistencials a la ciutat de Girona que hauran de proporcionar un servei social als sectors més marginats de la població (Gironella, 2002: 35). Aquest servei es va finançar mitjançant la gestió de les donacions que els ciutadans més benestants van fer tot exercint la pràctica cristiana de la caritat (Gironella, 2001: 163-164). Aquest exercici es va anar afermant amb la primera construcció dels hospitals de Sant Llätzer o de Pedret i de Sant Pere, i es va consolidar posteriorment, entrant el segle XIII, amb noves institucions com

les almoines o l'Hospital Nou (1211) (Guilleré, 1980: 194; Gironella, 2002: 35). Primerament, aquest es va construir fora muralles, a la banda meridional de la ciutat, i posteriorment es va traslladar, al darrer quart del segle XVII, al seu emplaçament actual de Santa Caterina, i es va acabar incorporant, a mitjan segle XVIII, en una política de concentració d'aquest tipus d'institucions, els romanents del que havien estat els antics hospitals medievals.

Sobre l'Hospital de la Seu es conserva abundant documentació escrita relativa, en gran manera, a la seva principal font d'ingressos: les donacions i la seva gestió. A banda, destaquen documents més descriptius que ens permeten configurar aspectes interns de l'edifici, com ara els inventaris que realitzaven els rectors estants i les visites pastorals que hi feia el bisbe o un interessant arbitratge per arranjar els conflictes de convivència entre el rector i l'abat de Sant Pere de Galligants, que data del 1252 i ens aporta dades externes a l'edifici. Els inventaris de béns més coneguts i estudiats corresponen als anys 1342 i 1362 (Batlle, 1935; Gironella, 2001; Castells, Puigdevall i Reixach, 1989 15-19), i ens aporten dades sobre l'espai intern del complex, les funcions de les seves estances i els materials mobles i objectes quotidians que les omplien. Així i tot, la informació que se n'extreu és més de caràcter comptabilitzador que descriptiu i no ens permet establir una pauta clara en la distribució espacial de les sales que s'esmenten.

L'edifici que descriuen en aquell moment degué tenir una planta molt aproximada a l'actual, conformada per tres naus paral·leles de planta allargassada, amb una superfície total d'uns 500 m², que es veurien augmentats per l'existència d'un pis o altell superior. L'estudi d'aquests inventaris medievals ens aporta, amb poques variacions, la mateixa descripció: de la part exterior s'interpreta que la porta d'accés estaria ubicada a la façana sud de l'ala oest del complex, que encara conserva a la llinda un arc que, suposadament, emmarcà un timpà on hi havia representat un calvari, dues creus de pedra als vèrtexs nord i sud de la teulada –a l'emplaçament hi queda la meridional–, i una làpida encastada al costat de l'entrada. Un cop a l'interior, el complex estava format per una

quinzena d'estances. En entrar localitzaríem la capella –sota l'advocació de la Mare de Déu de l'Esperança– perfectament equipada amb els utensilis necessaris per al culte. En un dels laterals, una gran reixa comunicaria directament amb una cambra amb sostre de volta on s'hostatjarien els *infirmi* (homes). L'estança disposaria d'una capacitat de 18 llits, que es disposaven en dues fileres enfrontades, que començarien a tocar de la reixa esmentada. Posteriorment, s'accediria a la cambra de les dones que tenia quatre llits. Els espais continuarien amb una *coquina pauperum* –un refectori per menjar–, el trull, el celler i un pati interior porticat; més endavant, s'accediria a dues estances més: el graner i el *pastrim*. S'esmenten també una sala on es menjava a l'estiu i una cuina. Respecte de les dependències del personal, es detalla que el rector, a banda del seu dormitori, disposava d'un espai d'estudi o oficina. Les dues serrentes estants compartien habitació i el nunci en disposava d'una d'individual. S'esmenta, a més, una cambra més sense atribuir-li funcionalitat (Castells, Puigdevall, Reixach, 1989, 16-18; Gironella, 2001: p. 163-164).

L'excavació duta a terme l'any 2016, emplaçada a la nau central de tot aquest complex, va permetre la documentació de l'evolució de la sala des de la seva construcció a finals del segle XII, així com les seves modificacions successives, la darrera de les quals data del segle XV. De l'estratigrafia recuperada es desprèn que les obres de reforma, els canvis en la distribució del complex i les modificacions en la funcionalitat de les sales van ser molt recurrents: un reflex de l'evolució d'una institució que manté la seva activitat en un mateix edifici al llarg de més de cinc segles. És per aquest motiu que cal valorar els inventaris que descrivíem abans –i molts dels documents relacionats amb l'hospital– com a descripcions vinculades al moment concret en què es van realitzar, ja que l'edifici va patir, en aquest sentit, modificacions importants al llarg de tota la seva evolució (figura 3).

En la primera fase constructiva i de primera ocupació de l'hospital, la nau es configura com l'espai oriental d'un edifici de gran bellesa arquitectònica. La gran sala estava oberta i comunicada, mitjançant quatre arcades d'ac-

cés, vers l'aula oest. Aquestes se separaven i recolzaven en 3 pilastres de sosteniment. La solució de la coberta estava resolta, segons testimonien les mènsules conservades, per arcs de diafragma que es recolzaven vers l'oest en les pilastres de sosteniment de les arcades del pany occidental i vers l'est contra el parament continu del mur oriental de l'edifici –un sistema de cobertes molt utilitzat en els establiments hospitalaris catalans i a la resta dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó des de la fi del segle XII (Conejo, 2002: 167). La paret oriental de la nau presentava, en aquest primer moment, una sola porta ubicada al nord de l'espai que donava accés a l'indret on més tard es construiria la nau oriental del complex de l'hospital. I és que, tal com veurem més endavant, tenim indicis per pensar que aquesta porta, en un primer moment, podria donar a una zona exterior ubicada a l'est de l'hospital, entre aquest edifici i el pati del monestir de Sant Pere, i que no serà fins a la segona meitat del segle XIII que la institució s'ampliarà amb la construcció i la incorporació de la nau de llevant.

El primer paviment localitzat al llarg de la sala, conservat de manera parcial, era de calç. El nivell de circulació es trobava a 1,70 metres de profunditat respecte a la cota de pas del carrer, la qual cosa feia evident que la façana actual que observem des del carrer no correspon en absolut a la de l'antic edifici. Malauradament, el fet que en els primers 3 metres de la nau el projecte de reforma de l'espai no fes necessari cap rebaix, va impossibilitar conèixer el mur de façana i, per tant, detectar si en aquest punt hi havia obertures d'accés al carrer. L'espai intern es configurava en aquell moment com una gran sala diàfana, que presentava un banc corregut construït amb pedra, adossat al llarg de la banda sud del mur est de la sala. L'estructura, que es va documentar en uns 10 metres de llargària i una amplada de 70 centímetres, a una altura conservada de 50 centímetres, presentava –atesa la conservació d'unes empremtes rectangulars– un revestiment extern decorat, possiblement aplacat. A la resta de la sala, que presentava un paviment de calç poc conservat, barrejat amb terra trepitjada, es van documentar estructures de característiques simples,



Figura 3. Relació de les plantes generals de les diferents fases de construcció i ocupació que documenten l'evolució de la sala nau central de l'antic Hospital dels Capellans.

que donaven un caire auster a l'espai: a la part central, dos forats de pal –que devien suportar una estructura perible– i, a la resta de la sala vers al nord, un espai de cuina amb diversos dispositius associats, com ara dues llars d'argila sobreaixecades delimitades per un cercle pedres, o les restes de diverses bases de molí, al voltant de les quals es documentava una important acumulació de cendres i carbons dis-

persos per tota la zona. Una aula, en definitiva, amb les característiques pròpies d'haver estat utilitzada per a les tasques de manutenció que oferia l'hospital als seus hostatjats, amb una àrea de cuina, al nord, i un espai que ben bé es podria identificar com a refectori, al sud. La construcció d'aquesta fase –atesos els materials localitzats en contacte amb les fonamentacions de l'edifici– i la seva ocupació –en relació

amb els materials localitzats en els nivells de circulació– les hem d'atribuir a la segona meitat avançada del segle XII i el primer quart del segle XIII.

En tot cas, les reformes internes de la sala no trigarien a arribar. Ràpidament es detecten canvis en la zona que hem identificat abans com a espai de cuina. Primer, els canvis tan sols es documenten a la zona nord de la sala, on es construeixen envans laterals que delimiten i tanquen l'espai pels laterals est i oest, alhora que es manté l'espai vers el sud obert i connectat amb la resta de la sala. Se substitueixen les llars d'argila per una base de cuina de planta quadrangular, construïda amb lloses de pedra. L'estructura presenta un retall circular falcat amb còdols, que indica l'existència d'un element vertical que damunt la llar permetria la col·locació de cadenats (o altres) per tal de penjar-hi els recipients de cuina. Posteriorment, i en un espai molt curt de temps –que els pocs materials ceràmics localitzats no permeten acotar–, es va fer un canvi important, que aquest cop sí que va afectar la totalitat de la nau i, de fet, el conjunt del complex assistencial. La reforma va comportar l'anul·lació dels accessos que per sota de les quatre arcades havien garantit fins al moment un accés lliure entre les naus central i oest. La comunicació entre les aules es va minimitzar i es va solucionar, des d'aquell moment, gràcies a l'obertura d'una porta a la part meridional del mur, al bell mig del paredat d'amortització de l'arcada. També es va veure modificat l'accés vers l'est, just en el moment en què pensem que es va incorporar la nau oriental. La porta que abans trobàvem, al nord, a l'espai de cuina, es va tapiar i es va traslladar la ubicació de l'accés amb la construcció d'una de nova obertura, situada a l'espai central de la sala. Arran d'aquestes reformes es presenta un augment de la cota de pas i un nou nivell de circulació, bastit aquest cop amb lloses de pedra de grans dimensions que descansen sobre un breu llit de calç. Aquest paviment amortitza la banqueteta correguda que es disposava en la fase anterior contra el mur oriental de la sala. Sota aquest nou paviment, a la part central de la sala, es va fer un forat a les restes de la banqueteta i s'hi

va encastar una gerra de ceràmica reduïda, que es va localitzar sencera i reomplerta de terra. Un paral·lel a la col·locació intencionada d'aquest tipus de recipients es va localitzar durant l'excavació del pati del col·legi d'arquitectes dins l'edifici de la Pia Almoina, encabit en un forat dins un paviment de calç que els seus excavadors daten del segle XIII (Canal [et al.], 2008: 143). Com a resultat de la reforma, la sala es configura com un gran espai diàfan, amb pavimentació de pedra, amb presència de poques obertures envers les naus laterals. Disposem de poca informació sobre l'existència dels possibles agençaments interns que hi havia a la sala en aquest moment, a causa, molt probablement, de la seva naturalesa perible. Els materials ceràmics localitzats durant l'excavació són escadussers, però suficients per establir que aquest seria l'aspecte de la nau central de l'hospital envers la segona meitat del segle XIII. Els canvis que experimenta la nau, amb modificacions importants pel que fa al sistema de comunicació amb les naus laterals, denoten que la reforma es devia estendre de manera integral i devia modificar la distribució interna de tot el complex assistencial. En aquest sentit, i en referència a la documentació escrita conservada, destaca un document corresponent a l'11 de maig del 1252. Es tracta d'un arbitratge entre Berenguer de Llagostera, sagristà segon de la seu de Girona, i Guillem de Calonge, prevere del capítol de la seu, que dicten unes ordinations per resoldre les disputes entre Bernat, rector de l'hospital de la seu de Santa Maria de Girona, i l'abat del monestir de Sant Pere de Galligants (Mallorquí, 2013: 367, document 270; Canal [et al.], 2000: 100-102). De les queixes de l'abat de Sant Pere s'extreu que l'hospital havia fet aixecar coberts sobre la plaça del monestir, és a dir, vers l'est. El greuge denunciat explicita que, des de la seva construcció, les aigües sobrants de la teulada enfangaven la plaça, mentre que fins al moment les aigües s'escolaven per una vella claveguera que dirigia les aigües vers el portal de la plaça. S'afegia al greuge la construcció recent d'un sobreàtic al costat de l'hospital que dona a l'església de Sant Nicolau, i el qual demanaven enderrocar. Els canvis que es manen fer a l'hospital en la

resolució de la disputa no afecten, almenys de manera immediata, l'interior de la nau central del complex. En contrapartida, el rector de l'hospital es queixa que l'abat havia malmès un pou existent entre l'edifici assistencial i Sant Nicolau. La sentència, dictada per clergues de la Seu, dictamina que cal eliminar les canaleres que embrutien la plaça del monestir i igualar la paret oriental de l'hospital per tal d'anul·lar el sobreaixecament de l'àtic (Canal [et al.], 2000: 100-102), la qual cosa ens evidencia, tal vegada, que aquestes obres, que més que esmentar-se s'intueixen, es poden referir a la construcció recent de la tercera nau, a llevant, de l'hospital.

Del mateix document s'extreuen altres dades referents als espais que havien de compartir les dues institucions: es parla del forn de domini del monestir, de les zones de pas compartides i del planiol de Sant Pere que s'identifica amb l'àrea d'enterrament dels morts de l'hospital, ubicat a la jurisdicció del monestir, on l'abat obté permís per edificar en detriment del seu espai funerari disponible (Canal [et al.], 2000: 101).

La següent reforma localitzada durant l'excavació de la nau central del complex s'esdevingué durant la segona meitat del segle XIV. En aquest moment, les modificacions constructives que s'observen al nord de la sala evidencien un canvi substancial en l'arquitectura de l'espai, i els agençaments que s'hi construeixen denoten una funcionalitat molt diferent de l'espai. És llavors que s'observa com el mur de fons septentrional és obert o enretirat uns metres vers el nord. Vers el sud i, coincidint amb l'altura de la pilastra entre la tercera i la quarta arcada, es construeix un mur transversal divisor de l'espai que sembla que deixa un espai exterior a manera de pati semicobert. Aquest fet el reafirma l'obertura d'una finestra ubicada al nord del parament oest de la sala, que s'obriria en aquell moment per tal d'albirar aquest espai exterior i permetre l'entrada de llum a la part nord de la nau occidental. En aquest moment es torna a produir un augment del nivell de pas de l'aula, mitjançant capes superposades d'argiles amb restes de materials de construcció que anul·len les restes del paviment anterior i el converteixen en un paviment de terra trepitjada a sobre del qual es construei-

xen diversos dispositius que denoten un canvi en la funció de l'espai. A l'angle nord-est es construeix una cisterna, de la qual a l'interior de la nau excavada només en queda la part meridional, que evidencia que l'altra meitat es troba més enllà de l'actual mur de fons de la nau. Altres estructures que van estar en funcionament en aquest moment són un dipòsit quadrangular adossat a la paret de ponent i una base de premsa, de planta circular i de 2 metres de diàmetre. Aquesta premsa la tenim relacionada en els inventaris de béns realitzats a la segona meitat del XIV, en què es fa referència a un *Torcarum oleariam*, premsa d'oli, i a l'existència d'un important nombre de grans *petram oleariam* (de fins a 80 cupes de capacitat) (Gironella, 2001: 171), recipients que es devien extreure del lloc, ja que durant l'excavació no es van documentar. També es localitzen a la sala altres elements construïts, com ara una inusual plataforma feta amb una base de còdols, que atorguen a l'espai una funció de producció, que bé podríem relacionar amb l'espai destinat a *graner*, del qual parlen els inventaris, o del *pastrim*, que ens indica l'activitat d'elaboració pròpia de la farina (Gironella, 2001: 171).

D'aquesta època es conserven nombrosos documents, però tal com hem anat veient, cal destacar l'inventari dels béns de l'hospital que el rector de l'hospital, Pere Miquel, reporta el 31 de gener del 1342, en què es descriuen els béns mobles i immobles de l'Hospital Vell. L'inventari ens confirma que el recinte disposa de cuina, d'un trull d'oli propi, d'un celler i d'un pati interior porticat. (Canal [et al.], 2000; Gironella, 2001: 167; Castells, Puigdevall i Reichach, 1989: 15-19). Referent a aquesta època, és interessant també la inscripció d'una làpida –que provinent de l'hospital va ingressar el 1896 al Museo Provincial– procedent, segons la fitxa d'inscripció, de “Estaba empotrada sobre el último arco de la capilla á su derecha”. La traducció de la qual és la següent:

Diurnenge 29 de novembre de l'any del Senyor 1338, fou consagrat pel reverend senyor Arnau, aleshores Bisbe de Girona, l'altar de Santa Maria, construït a la present capella d'aquesta casa. I el mateix dia fou reconciliat

per ell el planiol anomenat de Sant Pere, que és el cementiri de l'Hospital i que aleshores era contaminat, exceptuada la via pública que passa per allà. I l'obra dels predits hospital i capella fou acabada aquell any per Pere Miquel Aragonès, aleshores rector. Que la seva ànima descansi en pau. Amén. Pare Nostre.

Les obres a les quals fa referència l'escrit bé es podrien relacionar amb les documentades en la fase que acabem de relatar.

La darrera modificació de l'espai de la nau central que es va documentar en el decurs de la intervenció arqueològica realitzada correspon cronològicament a la segona meitat del segle XV. Una reforma que implica la totalitat de l'espai de la nau: en primer lloc es reubica el mur de fons de la nau tancant l'espai que havia quedat obert, o semicobert, en l'etapa anterior i es construeix el mur que actualment tanca la sala. És, per tant, el moment en què es fragmenta per la meitat la cisterna que hi havia ubicada a l'angle nord-est de l'espai. A l'altre costat, és a dir, a l'angle nord-oest, es construeix un pou de desguàs o pou negre que recull les aigües de la nau occidental mitjançant un petit canal obert a la paret mitgera entre les dues naus. L'espai de la nau se subdivideix amb la construcció d'un mur transversal, ubicat a la part central de l'espai, contra l'amortització de la tercera arcada de la nau i, a més a més, s'augmenta el nivell de pas a tota la sala. La part nord de l'espai es pavimenta amb un nou sòl de calç que conté esquerdisos de restes ceràmiques a l'interior, donant com a resultat un paviment molt gruixut i d'aspecte hidràulic. A la part sud del mur transversal la sala es pavimenta amb una lleugera capa de calç, conservada de manera molt parcial. Sobre aquest nivell tan sols es documenta, al centre de la sala, una base de pedra quadrangular, que bé va poder sostenir una columna o una pilastra central.

A partir d'aquest moment, si hi va haver més fases de modificació, no en queden testimonis arqueològics, ja que l'espai va ser arrasat i amortitzat amb les capes d'anivellament que se succeïren a mitjan segle XVIII, tal com hem explicat més amunt, en un moment en què la institució de l'hospital ja havia abandonat l'indret.

El sitjar

L'indret triat per a la construcció de l'hospital en una zona ocupada va fer necessària una actuació prèvia d'anivellament de l'espai. Aquesta tasca va comportar l'arrasament de les estructures que fins al moment havien ocupat l'indret. A la banda nord, l'hospital es va assentar directament sobre les restes d'un edifici tardoantic –sobre les característiques del qual ens estendrem més avall. Un edifici del qual la intervenció arqueològica no ens ha permès conèixer la funcionalitat, la qual cosa dificulta encara més el fet de saber si a finals del segle XII encara mantenia un ús o si ja en aquell moment estava en un estat d'abandó. El fet és que els murs que el configuraven van ser arrasats en pla i que directament a sobre seu es van construir les estructures corresponents a l'edifici medieval.

A la banda sud, que hem d'interpretar com la zona exterior de l'antic edifici que ara esmentàvem, es va instal·lar un sitjar, una zona d'emmagatzematge formada per almenys cinc sitges (figura 4). La cronologia dels materials de reblliment ens mostra una amortització realitzada entorn la segona meitat del segle XII, és a dir, en un moment molt immediat a la ubicació de l'hospital a l'indret. Quatre de les estructures van aparèixer a la banda sud de la zona excavada, directament a sota del darrer paviment medieval, molt juntes entre elles i evidenciant que l'espai que es va destinar a aquest ús era de dimensions reduïdes. Les estructures es disposaven en una estreta franja d'uns 2,50 metres d'amplada que s'estenia nord-sud. És probable que l'àrea disposés d'alguna limitació física –que no es va poder documentar durant l'excavació–, ja que això explicaria la disposició tan pròxima de la construcció de les sitges, fet que va propiciar, fins i tot, la superposició de dues d'aquestes. La franja de la qual estem parlant s'iniciava a l'oest, just a tocar del parament extern d'un mur tardoantic (que podia haver format part del mateix complex que el mur localitzat al nord de la zona excavada) i que s'estendria vers l'est a un grup de tres sitges molt pròximes entre elles. La darrera sitja documentada es va localitzar sota el perfil ori-



Figura 4. Planta, secció i imatges de la part central de la zona sud de la sala on es va localitzar un petit conjunt de sitges d'emmagatzematge.

ental de la nau, coberta per la construcció del mur que separa actualment les naus central i oriental, fet que en va impossibilitar l'excavació. Tanmateix, el seu registre ens serveix, que no és poc, per evidenciar que la zona destinada a sitjar s'estenia vers l'est, cap a Sant Nicolau i el monestir de Sant Pere.

Respecte a la morfologia de les sitges, val a dir que és variada, la qual cosa denota que a l'indret probablement es devien emmagatzemar productes de natura diversa. Tres de les sitges eren de secció troncocònica i fons pla; dues d'un diàmetre superior a un metre i una

d'uns escassos 45 centímetres. Totes es trobaven molt arrasades i només se'n conservava el cos inferior, d'uns 50 centímetres de profunditat. Les dues restants, una dins la zona excavada i l'altra localitzada al perfil est de l'excavació, eren de secció esfèrica cilíndrica –lleugerament ovoide– amb el fons còncau. Cal destacar-ne una, que presentava un recobriments intern que revestia les parets d'una fina capa de calç. Una peculiaritat que sembla que està associada a la conservació de farratges en aquest tipus d'estructures (Miret, 2006: 215 i 217, figura 1).

És complex associar aquestes estructures al seu entorn immediat, i caldran més intervencions per trobar un context a aquesta fase d'ocupació. Val a dir en aquest sentit que les dades documentals situen la fundació del monestir de Sant Pere de Galligants dins la primera meitat del segle x (Llorens, 2011: 15) i que el terreny on es va instal·lar el sitjar estava des d'aquell moment sota la jurisdicció de l'abat.

L'època altmedieval: una àrea funerària

La continuïtat de la seqüència estratigràfica va permetre documentar un estrat heterogeni, previ a la construcció de les sitges, que es devia aportar als volts dels segles x i xi. Es tractava d'un anivellament de l'espai que amortitzava una àrea funerària, on es van poder documentar tretze enterraments.

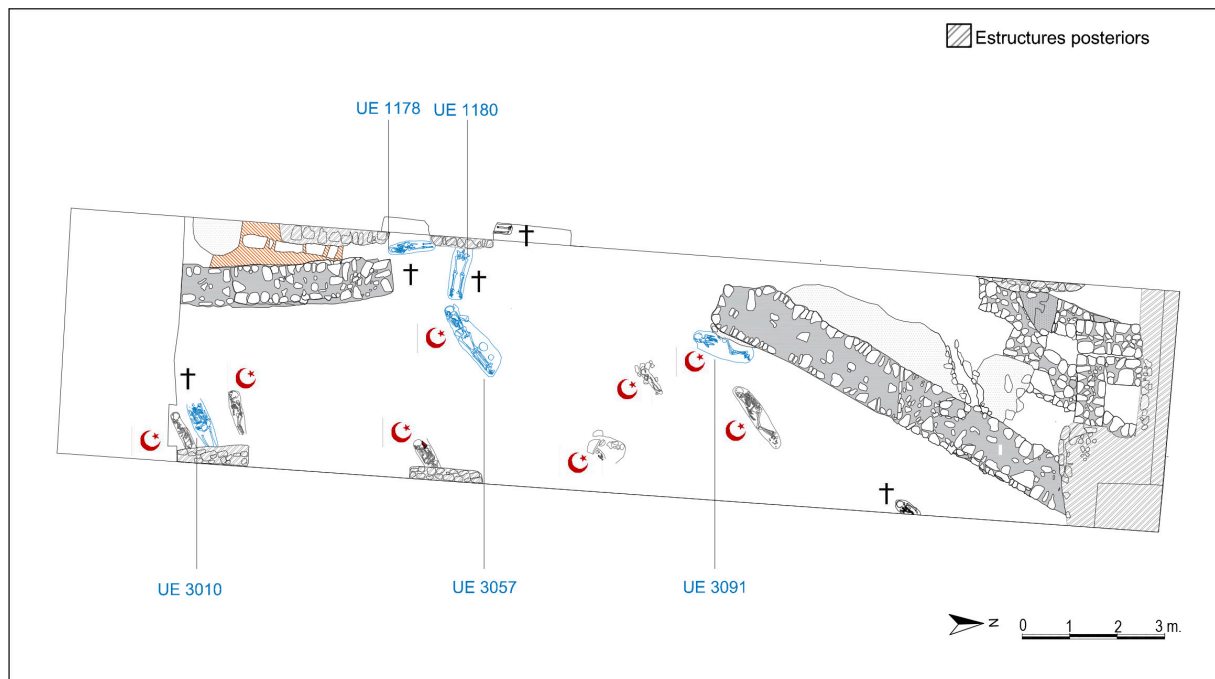
Les tombes, localitzades a la banda central i sud de la sala, estaven distribuïdes en una superfície aproximada d'uns 95 m² –a uns 2,50 metres de fondària respecte de la cota de pas actual. Les fosses de les estructures s'havien excavat en uns nivells que, tal com veurem més avall, estan associats a unes edificacions tardoantigues preexistents. De fet, gairebé totes les tombes, durant la seva construcció, van travessar aquests estrats fins a arribar a disposar la base de l'estructura sobre les graves fluvials que formen el substrat natural de l'indret. Es tracta d'una evolució estratigràfica que coincideix amb els resultats de l'anàlisi de radiocarboni que es va realitzar a cinc dels individus, els resultats de la qual situen la cronologia del conjunt entre principis del segle VIII i mitjans del segle x¹ (figura 5). Aquestes dades, un cop calibrades, bé poden establir l'ocupació de la necròpoli en un curt espai de temps, ubicat al voltant del darrer quart del segle VIII.

Malgrat l'aparent homogeneïtat del conjunt, hi ha diferències notables en el ritual d'enter-

rament que distingien les tombes localitzades: d'una banda, es van localitzar quatre tombes, amb retall de fossa simple, en què els individus estaven col·locats seguint el ritual de disposició cristiana habitual, però amb variacions en l'orientació; mentre que, d'altra banda, es documentava un conjunt de vuit enterraments que presentaven unes fosses més estretes i profundes que les anteriors, cobertes tot sovint per una alineació de pedres o teules, amb individus disposats de costat, sobre el lateral dret, amb les cames i els braços semiflexionats, i orientats NO-SE, amb el crani al sud-oest i la mirada dirigida al sud-est, és a dir, amb una disposició que segueix canònicament el ritual d'enterrament islàmic.

Tot i que l'organització interna de l'àrea funerària no presentava, *a priori*, una ordenació clarificadora, es poden observar tres concentracions en la disposició de les estructures: una primera agrupació de tombes localitzada a la banda sud-est de l'espai, formada per les fosses corresponents als individus 3027 i 3036, enterrats sota el ritual islàmic, i al 3010, disposat en decúbit dorsal. Una segona concentració d'enterraments localitzada a la part central de l'espai excavat, on es documenta a l'est una tomba aparentment isolada, la 3044, amb un individu enterrat sota el ritual islàmic i, a l'oest, un conjunt representat per tres tombes, dues orientades nord-sud (1178 i 3063) i una est-oest (1180), que contien individus disposats de decúbit dorsal, i una quarta amb un esquelet en decúbit lateral dret (3057). La tercera concentració de tombes es localitza a la part nord de la zona funerària. Documenta quatre tombes islàmiques (2008, 3077, 3091 i 3094) ubicades a la zona central, i una cinquena situada a l'angle nord-est, on l'individu inhumat es va dipositar en decúbit dorsal (1090). Tots els enterraments d'aquesta àrea septentrional es disposaven en paral·lel a l'edifici tardoantic existent al nord de la sala

1. Les datacions radiocarbòniques han estat efectuades per Joan Salvador Mestres, del Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona, mitjançant el conveni amb el Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.



TAULA III
Calibratge de les dates radiocarbòniques

A	B	C	D	E	F	G	H
UE 1178	UBAR-1458	1120±30 BP	cal dC 898 cal dC 924 cal dC 945	cal dC 892-969	68,3%	cal dC 778- 790 cal dC 806- 842 cal dC 861- 993	2,2% 3,8% 89,4%
UE 1180	UBAR-1459	1155±30 BP	cal dC 889	cal dC 778-791 cal dC 807-814 cal dC 825-841 cal dC 862-902 cal dC 920-962	7,4% 3,5% 7,0% 25,0% 25,4%	cal dC 775-969	95,4%
UE 3057	UBAR-1460	1275±30 BP	cal dC 695-700 cal dC 710 cal dC 746 cal dC 764	cal dC 685-725 cal dC 738-768	39,9% 28,4%	cal dC 662-777 cal dC 792-804 cal dC 817-822 cal dC 842-860	92,0% 1,3% 0,3% 1,8%
UE 3091	UBAR-1461	1195±30 BP	cal dC 778 cal dC 804 cal dC 820 cal dC 842 cal dC 860	cal dC 775-780 cal dC 787-874	3,7% 64,6%	cal dC 715-743 cal dC 765-897 cal dC 925-944	5,5% 87,0% 2,9%
UE 3010	UBAR-1462	1240±30 BP	cal dC 770	cal dC 689-752 cal dC 759-777 cal dC 792-803	43,3% 12,5% 5,6%	cal dC 682-781 cal dC 787-877	61,3% 34,1%

Figura 5. Taula de calibratge de les dates radiocarbòniques realitzades a cinc dels individus exhumats a la necròpoli del Galligants amb planta d'ubicació de les tombes localitzades. La simbologia es refereix a l'adscripció del ritual d'enterrament. (Font del quadre: informe del Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona).

excavada, respectant-ne en tot moment el perímetre exterior.

Els cinc enterraments realitzats amb els individus disposats en decúbit dorsal corresponen a un individu masculí d'entre 30 i 45 anys (3010), amb els braços flexionats a l'altura dels coxals i les cames estirades, orientat NE-SO amb el crani (desaparegut) al sud-oest; un adult de sexe indeterminat (3063), que només conservava la part inferior de les dues tíbies, uns fragments de diàfisi de la fíbula i el tars del peu esquerre, inhumat amb una orientació N-S, i amb el crani (no conservat) al sud; un de femení, d'entre 15 i 24 anys (1180), al qual li mancava tota la part superior del cos a partir de les vèrtebres dorsals, orientat NO-SE i amb el crani (absent) al nord-oest; un individu d'entre 9 i 11 anys, de sexe indeterminat (1178), que va ser inhumat amb una orientació N-S, amb el crani al sud, el braç dret sobrealçat sobre el tòrax i l'esquerra estirat, les cames estirades i els peus desapareguts, i un darrer individu de sexe indeterminat, d'entre 15 i 25 anys, amb una orientació NE-SO amb el crani al sud-oest (1090).

El conjunt d'enterraments amb l'individu disposat en decúbit lateral dret està representat per un infant d'entre 4 i 5 anys (3027), amb el braç dret estirat per sota del tòrax i el braç esquerre lleugerament flexionat per sobre del tòrax, la mà en fase dorsal posada sobre la part posterior de l'ílium esquerre i les cames lleugerament flexionades; un individu masculí d'entre 30 i 40 anys (3036), amb el braç esquerre estirat i l'avantbraç situat sobre la cara posterior de l'ílium esquerre i el braç dret estirat per sobre de l'hemotòrax dret, amb la part inferior del cos desapareguda; un adult masculí de 35-45 anys, amb el crani i la part superior del cos perfectament lateralitzada, i la part inferior en vista posterior, les cames estirades en cara posterior i els peus en fase palmar, amb el dret ubicat a sota de l'esquerra; un individu masculí, d'entre 21-25 anys (3044), amb el braç esquerre flexionat i disposat sobre el tòrax esquerre amb

l'avantbraç contra la paret dreta de la fosa i el dret estirat per sota de les costelles dretes, i la part inferior del cos, a l'altura dels coxals, desapareguda; un nadó de sis setmanes (2008) tan malmès que només conserva *in situ* restes cranials, el tòrax i l'húmer dret; un nen d'entre 12 i 18 mesos (3077), amb el costat esquerre del tòrax posat per damunt del costat dret, la cama esquerra estirada i la dreta flexionada per sobre d'aquesta; un individu jove d'entre 7 i 8 anys (3091), amb el braç dret completament flexionat sobre si mateix, amb la part distal de l'avantbraç i la mà per sota de la mandíbula, el braç esquerre replegat sobre si mateix amb la part distal de l'avantbraç per damunt de la diàfisi de l'húmer dret i la mà per damunt de la part central de les diàfisis de l'ulna i el radi drets, i les cames flexionades, i, per últim, un adult masculí d'entre 40 i 50 anys (3094), amb el braç esquerre flexionat per sobre de les costelles esquerreres, l'avantbraç per sobre de l'ílium dret i la mà esquerra per sobre de l'avantbraç dret, el braç dret apareix estirat amb una posició diferent de la resta d'individus documentats, ja que el cap de l'húmer amb connexió amb la clavícula i l'escàpula estan per sota de la mandíbula, els membres inferiors apareixen flexionats, amb la cama esquerra per damunt de la cama dreta a l'altura dels genolls (figura 6).

L'estudi antropològic del conjunt² observa, en l'individu 3010, les insercions musculars de les dues ulnes molt marcades, la diàfisi de la clavícula dreta i una fractura ben soldada a l'epífisi proximal de la clavícula esquerra. Pel que fa a les restes de l'individu 1178, s'observa una alteració de tipus metabòlic representada per una *criba orbitalia* de grau 4 a l'òrbita esquerra, reflex de les mancances alimentàries patides durant el període de creixement. Així mateix, en les restes de l'individu 3036 es detecta un procés degeneratiu amb afectació als cossos de les vèrtebres dorsals i lumbar, amb presència de nòduls de Schmorl, i s'atribueix a l'individu 3057 una diagnòsi molt elevada de polifractures amb supervivència.

2. L'estudi antropològic dels individus l'ha dut a terme l'antropòloga Dolors Codina Reina.



Figura 6. Detalls en planta i imatge del conjunt dels vuit enterraments realitzats amb el ritual islàmic localitzats a la necròpolis.

L'anàlisi genètica de les restes corresponents als individus enterrats sota el ritual islàmic es va realitzar amb l'objectiu d'establir-ne l'origen biogeogràfic i el possible grau de parentiu³ (figura 7). El primer estudi, el biogeogràfic, va analitzar l'ADN mitocondrial (ADNmt) i va determinar que els individus pertanyen a haplogrups predominants a Europa, excepte dos d'ells: el 3057, l'haplogrup del qual té un origen biogeogràfic matern majoritàriament africà i que podem ubicar a la zona del Magreb, i el 3091, que pot tenir l'origen en algun indret de la riba occidental del golf pèrsic, entre els actuals Emirats Àrabs Units i l'Iran. Pel que fa a l'estudi de parentiu, a més de l'anàlisi d'ADNmt, també es va fer una anàlisi autosòmica a partir de STR (*short tandem repetition*), ja que la combinació de les dues aporta informació de relacions de parentiu proper en establir haplotips. Els resultats obtinguts mostren que quatre

dels individus (els corresponents en el registre a 3044, 3027, 3077 i 3094) mantenen una relació de parentiu per línia materna, i això fa que esdevingui un grup de dos adults masculins i dos nens de curta edat, que no sembla que ocupin un espai unitari en la distribució espacial de l'àrea funerària.

El fet de no haver pogut recuperar el nivell de pas real de l'àrea funerària, desaparegut per les construccions posteriors a l'indret, ens impedeix atribuir una successió en l'ordre en què es van fer els enterraments, de manera que és complex establir com es van relacionar els dos rituals que s'hi documenten. S'observa, en aquest sentit, que les tombes realitzades amb un ritual o un altre, tant de construcció anterior com coetània o posterior, en cap dels casos s'afecten entre elles.

A la part central del nord de la necròpoli, on els enterraments responen plenament al

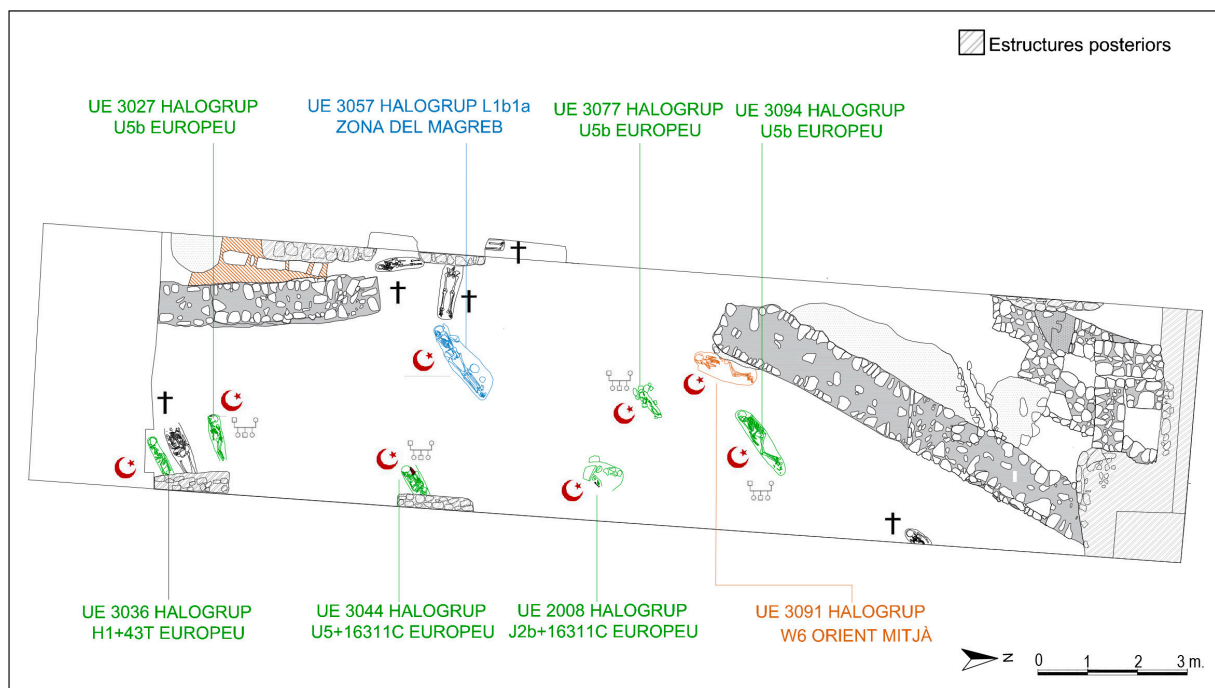


Figura 7. Representació en la planta general dels resultats de l'anàlisi genètica realitzada als vuit individus islàmics localitzats. La simbologia indica el ritual amb el qual es van fer els enterraments i la ubicació dels quatre individus que mantenen una relació de parentiu (3044, 3027, 3077 i 3094)

3. L'anàlisi el va fer el Grupo de Genética Forense y Genética de Poblaciones (Gen Foren) de la Facultad de Medicina de la Universidad Complutense de Madrid, amb la supervisió de Maria Eulàlia Subirà, de la Unitat d'Antropologia Biològica de la Universitat Autònoma de Barcelona, i finançats econòmicament pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ritual islàmic, es documenta l'existència d'un espai intermedi, d'aproximadament un metre, que permetia el pas i respectava un espai de circulació entre les tombes, un fet recurrent i documentat en aquest tipus d'àrees funeràries (Casal, 2001: 288 Faro, [et al.], 2007: 241). Les tombes realitzades segons el ritual islàmic, a excepció de les fosses dels individus 3036 i 3091, es van localitzar a nivell de coberta. Pensem, però, que les cobertes tenien més una funció de tapadora que no de senyalització, ja que les pedres o teules que les formaven estaven a l'interior de la fossa, molt a tocar de les restes esqueletitzades i que, probablement –pel tipus de material que hi havia a sobre o lligant-les– estaven tapades i protegides per un túmul d'argila. Tres de les tombes (3027, 3057 i 3044) estaven cobertes per lloses planes disposades de manera transversal al llarg de la fossa, tot i que en un dels casos (3057) es localitzava un segon nivell disposat quasi directament sobre la part sud del cos. Les fosses eren simples, retallades en un nivell superior d'argiles amb unes parets que progressivament s'anaven cenyint al cos fins a encabir-lo en una base retallada, ja al nivell de graves naturals de l'indret. L'amplada màxima de les fosses no era superior als 30 centímetres i la fondària més elevada, la corresponent a la tomba més ben conservada (3094), assolia els 35 centímetres de profunditat. Un retall concebut per mantenir la lateralitat dels cossos inhumats, observable en l'efecte paret que presentaven les restes òssies i, tot sovint, reforçat per elements de falca; així, a l'altura del crani de l'individu 3957 es van disposar pedres verticals que falcaven el cap i la part superior del cos, o, en el cas de l'individu 3044, que tenia falcada la part posterior del crani i la part esquerra amb un fragment de teula romana. En aquest sentit, destaca la tomba més ben conservada del conjunt, la 3094, que presentava una coberta feta amb teules disposades de manera transversal a la tomba en filades de forma convexa. Es tracta d'una tipologia de coberta molt comuna al llarg

de tota l'època de dominació islàmica (Casal, 2001: 297). Per sota d'aquest nivell de teules, que cobrien l'individu des de la zona pèlvica fins als peus, es van localitzar, a la part superior del cos, uns fragments disposats en vertical que falcaven directament les restes humanes: un falcava la mandíbula, un altre estava disposat contra la diàfisi del braç dret i un tercer estava col·locat per tal de mantenir a lloc l'articulació del colze esquerre.

Pel que fa als enterraments corresponents als individus més joves (2008 i 3077), s'observa la presència d'un cercle perimetral de pedres que compleix una doble funció: faltar el cos i crear –ja que el cercle pren un diàmetre molt superior al cos– un marc o un espai de delimitació o senyalització al voltant de l'enterrament. També volem destacar el cas de l'individu 3091, durant la construcció de la fossa del qual es va aprofitar el cos constructiu de la fonamentació del mur de l'edifici tardoantic existent al nord de la sala excavada, que li feia agafar una inclinació diferent de la resta de tombes. Una desviació que podem atribuir a la decisió d'adaptar la tomba a l'orientació de l'antic mur.

El registre indica que els individus es van enterrar amortallats i en terra plena. Així ho denoten un fragment de teixit realitzat en tafetà adherit a l'altura del colze de l'individu 3027⁴ i la posició de les teules que cobrien l'enterrament 3094, que es van fragmentar sobre la capa de terra que cobria les restes òssies.

Sobre la probable extensió que devia ocupar la necròpoli, tan sols disposem d'un límit clar, el localitzat al nord per la presència d'un antic edifici. Les bandes oest i sud presentaven una continuïtat difícil d'acotar, ja que s'estenien més enllà de l'àrea excavada durant la intervenció. Vers l'est, tres de les inhumacions documentades a l'antic Hospital dels Capellans van ser escapçades per la construcció del mur de llevant de la sala. La dada evidència que el cementiri s'estenia cap a llevant i obliga a plantejar una relació directa amb la veïna necròpoli

4. El fragment es troba en estudi al Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa.

de Sant Nicolau, amb la qual formarien un sol espai cementiri sense solució de continuïtat. Les excavacions efectuades entre els anys 1969 i 1975 al subsol de l'església de Sant Nicolau, ubicada a uns 20-25 metres a l'est de la intervenció del Galligants, van documentar l'existència d'una necròpoli amb una llarga tradició funerària, que s'ha relacionat tradicionalment amb la població dispersa del que serà, més endavant, Pedret, el burg de Sant Pere de Galligants, el de Santa Eulàlia Sacosta, Sant Daniel, Montjuïc i Campdorà (Nolla, Sureda, 1999: 30).

Una estimació de l'abast de l'extensió que ocupava aquest cementiri, ubicat a la riba nord del Galligants, i que englobaria els enterraments localitzats durant la darrera intervenció (que s'estenen en una superfície de 95 m²) i els documentats als volts dels anys setanta al subsol de Sant Nicolau (localitzats al llarg d'una àrea de 167 m²), ens mostra una àrea funerària de com a mínim 550 m², amb un hiatus espacial de la zona central amb una separació, on no s'ha intervingut, de 289 m².

Les característiques de l'indret són idònies per a l'establiment d'una àrea funerària: fora muralla, als peus del camí principal que conduïa a les portes de la ciutat i a la proximitat d'un curs d'aigua. Un model que hom documenta arreu de les ciutats de fundació antiga i que serà tradicionalment el que es farà servir fins a la consolidació d'un nou procés que traslladarà els enterraments a redós de les esglésies funeràries i/o parroquials. Un nou criteri d'ubicació de les tombes que pot explicar l'abandonament de molts d'aquests antics cementiris entorn dels segles IX i X (Nolla, Sureda, 1999: 36).

Les primeres ocupacions a l'indret

Un altre element en comú entre l'àrea excavada al carrer del riu Galligants i les restes exhumades durant les campanyes realitzades al subsol de Sant Nicolau són les restes preexistents a l'establiment de les tombes (figura 8). Les descripcions que ens ofereix la bibliografia sobre la interpretació de l'indret de Sant Nicolau ens assenyalen la probable construcció d'un o dos edificis regulars i orientats, dels quals es

conserven evidències de cinc murs de característiques tècniques variades, que es podrien documentar en fases diferents: de l'edifici es distingeixen quatre espais o àmbits, un dels quals era pavimentat amb *opus signinum*. A banda d'aquests murs, i a la zona de l'actual capçalera, es va documentar una estructura diferent amb una orientació esbiaixada respecte al conjunt anterior, la qual presentava adossat al costat oest un element que es va interpretar com un ossari. La cronologia del conjunt que apunten els diversos autors, segons les posicions estratigràfiques dels elements i uns pocs materials recuperats i fora de context, no és capaç de precisar el moment en què es va construir, però sí el de l'abandonament, que se situa a la baixa antiguitat i a l'entorn del 500 (Nolla [et al.], 2016: 441). Sobre la funció d'aquestes restes s'estableix que inicialment van formar part d'una vil·la suburbana que hauria evolucionat a un probable monument funeràri de cronologia baiximperial i que exerciria d'element precursor de la posterior necròpoli tardoantiga i altmedieval (Nolla, Sureda, 1999: 29; Canal [et al.], 2000: 29; Palahí, 2013: 266).

A les cotes més baixes que es van poder excavar durant la intervenció realitzada l'any 2016 van aparèixer diverses estructures que mostren la primigènia ocupació de l'espai. Tot i que en aquest moment l'excavació ja es feia mitjançant sondejos i la superposició de fases era acusada, podem establir que l'evolució de l'espai, segons les estructures conservades, es va iniciar al voltant del segle II dC. Sembla que és a aquest moment que corresponen les estructures localitzades al sondeig realitzat al nord de l'espai on es va localitzar una estructura formada per un mur, orientat nord-est/sud-oest, que presentava al capdamunt les restes construïdes d'una espècie d'ossera quadrangular i que conservava diverses restes humanes amuntegades a l'interior. El mur presentava, pel costat est, una estructura adossada que tenia una planta amb tendència semicircular. Al sud-est del conjunt es va localitzar, també, una fossa d'inhumació orientada nord-est/sud-oest, on –atesa la posterior construcció a sobre d'una paret tardoantiga– tan sols es van localitzar els peus de l'individu inhumat, ubicats a

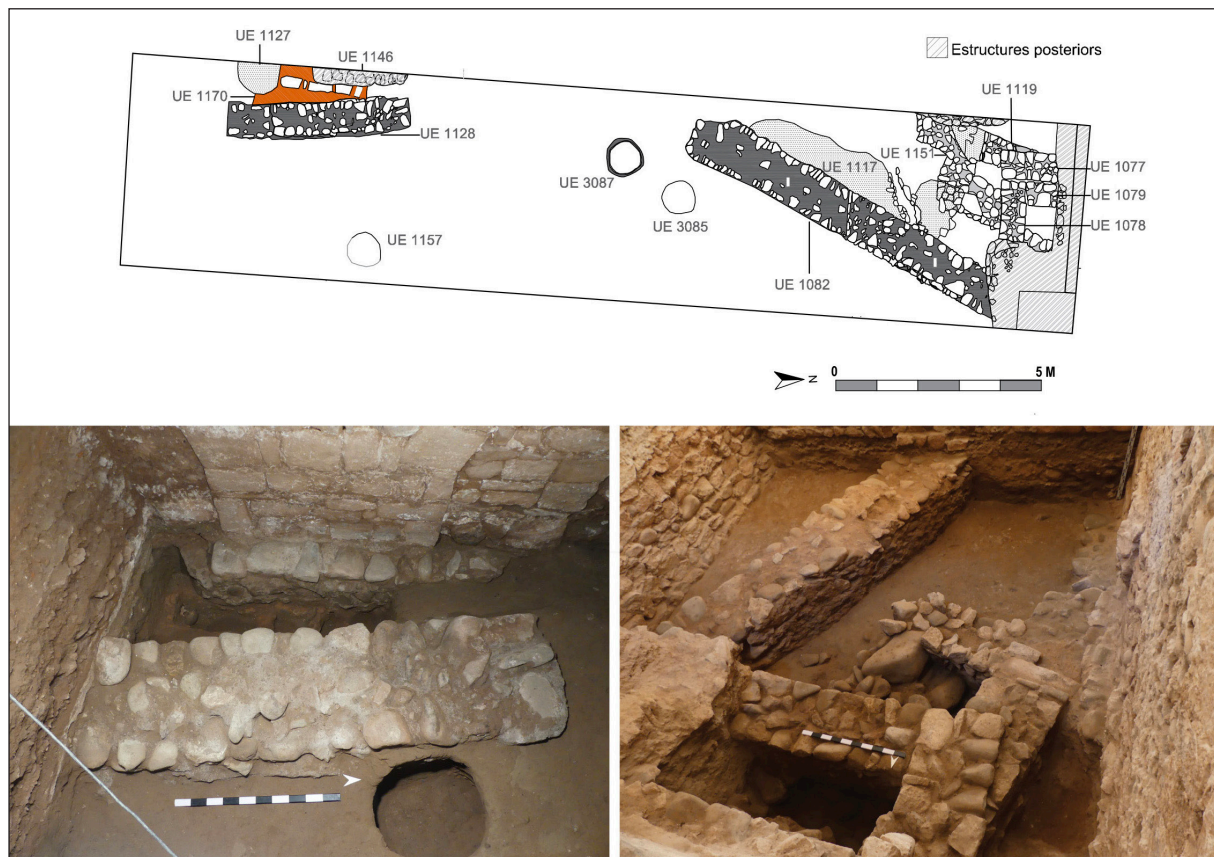


Figura 8. *Planta general i imatges de les estructures localitzades en els sondejos nord i sud-oest de la sala excavada, on s'observen les restes constructives preexistents a la instal·lació a l'indret de l'hospital medieval.*

la banda nord. Totes aquestes estructures no es van acabar d'excavar a causa de l'assoliment de la cota d'afectació de l'obra en aquest punt. Les restes d'aquesta cronologia, localitzades al sondeig ubicat al sud de la nau, són escasses. El registre queda sotmès a una fossa circular i diversos estrats arqueològics, tot molt malmenat per la construcció d'estructures posteriors. Atesa la naturalesa de les restes, i ens referim a la banda nord, hem d'atribuir una funció funerària a la primera ocupació de l'espai. La segona fase de construcció documentada, i que se superposa a les estructures que suara esmentàvem, estava formada, a la banda nord, per dos murs que, orientats seguint els punts cardinals, formaven un angle, evidenciant l'existència d'un àmbit disposat vers el nord, que s'inseria fora del domini de la nostra actuació. Tant per l'orientació de l'espai com per l'amplada i la tècnica emprada en la construcció de les parets, podem suposar que aquestes

restes podrien correspondre a la mateixa fase que les estances localitzades durant l'excavació realitzada al subsol de l'església de Sant Nicolau (Nolla, Sureda, 1999: 28-30; Nolla [et al.], 2016: 440). Al sondeig sud, molt més afectat per la construcció posterior, aquesta fase està representada per la conservació a nivell de subsol de la infraestructura d'un forn. Per la naturalesa de les estructures conservades podem interpretar que la funció de l'espai, en aquell moment, era l'hàbitat i/o les activitats de producció. La cronologia d'aquestes restes ens ve definida pels materials associats als pocs estrats que s'hi relacionen i engloba un espai cronològic estès entre el segon quart del segle III dC i el primer terç del segle IV dC (per la presència de TS Africana A i C).

El gran canvi urbanístic de l'indret s'esdevindrà amb la construcció, a sobre de tots els estrats i estructures anteriors, d'un gran edifici de cronologia tarδοantiga.

Les evidències conservades d'aquesta construcció es troben a la banda nord de la sala excavada i estan formades per un gran mur amb una orientació sud-oest nord-est, que conservava un paviment de calç associat que s'estenia vers la part nord. La paret, que es va documentar en 8,20 metres de llargària, estava construïda amb rierencs de mida mitjana lligats amb morter i amb una amplada a nivell d'alçat de 90 centímetres, que s'eixamplava a nivell de fonamentació fins a assolir un metre d'amplada. La cronologia de construcció ens la va proporcionar el poc material ceràmic de l'interior de la rasa de fonamentació, on es va localitzar, entre ceràmiques comunes, una vora de DSP. La resta d'estrats relacionats aportaven una cronologia que es podria ubicar a la primera meitat del segle v dC (TS Lucente i Africana de cuina). Estaria probablement associat a aquesta fase un fragment de mur de 4,47 metres de llargada, ubicat a la banda oest del sondeig realitzat al sud de la sala, que presentava unes característiques semblants de construcció i orientació. Poc més sabem d'aquest edifici o edificis, ja que la construcció posterior a l'indret de l'Hospital dels Capellans va arrasar les estructures en pla i les va deixar directament amortitzades per materials de finals del segle XII. Tot i que amb les dades de què disposem no podem establir ni la natura ni la funcionalitat d'aquestes construccions, es desprèn, de les seves dimensions i característiques, que devien ser notòries. També en cal destacar la continuïtat cronològica: en el moment de funcionament de la necròpolis altmedieval, l'àrea funerària en va respectar tot el perímetre exterior. Tampoc no es va localitzar cap enterrament que n'afectés l'interior, la qual cosa va evidenciar, tal vegada, que l'edifici es mantenia, si no en ús, dempeus i que es va erigir al llarg de tota la utilització de la necròpolis com a límit septentrional de l'àrea.

Bibliografia

- AMICH, N. M. (2006). *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*. Girona: Institut d'Estudis Gironins. (Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins; 19).
- AMICH, N. M.; NOLLA, J. M. (1992). *Girona goda i sarraïna 476-785*. Girona: Ajuntament de Girona, Diputació de Girona. (Quaderns d'Història de Girona).
- AMICH, N. M.; NOLLA, J. M. (2011). "Caritat a la ciutat tardoantiga i carolíngia de Gerunda: els *xenodochia*". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. 52, Girona: Institut d'Estudis Gironins, p. 95-112.
- BATLLE, Ll. (1935). "Inventari dels béns de l'Hospital de la Seu de Girona". *Estudis Universitaris Catalans*. Vol. 19. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans, p. 58-80.
- BRAMON, D. (2001). "Girona en els textos àrabs: encara algunes novetats". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. 42. Girona: Institut d'Estudis Gironins, p. 95-102.
- CALZADA I OLIVERAS, J. (1979). "Art i arquitectura en l'història hospitalari de Girona". *Revista de Girona*. Girona: Diputació de Girona, núm. 89, p. 249-259.
- CANAL E.; NOLLA J. M.; SAGRERA, J. (2018). *L'Areny de Girona (segles XI-XV). La formació del cor econòmic de la ciutat medieval*. Girona: Ajuntament de Girona. (Història urbana de Girona; 12).
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J. (2000). *El sector nord de la ciutat de Girona: de l'inici al segle XIV*. Girona: Ajuntament de Girona. (Història urbana de Girona; 4).
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J., (2002). "Girona entre l'Islam i Carlemany. Una ciutat de frontera (759-801)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. 43. Girona: Institut d'Estudis Gironins, p. 7-28.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J.; GARCIA, G.; LLOVERAS, M. J.; PALAHÍ, L.; SUREDA, M. (2008). *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució urbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*. Girona:

- Ajuntament de Girona. (Història urbana de Girona; 8).
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA J. M.; SAGRERA, J. (2010). *Girona en el segle XIII (1190-1285). Cartografia i descripció de la ciutat medieval*. Girona: Ajuntament de Girona. (Història urbana de Girona; 9).
- CASTELLS, N.; PUIGDEVALL, N.; REIXACH, F. (1989). *L'Hospital de Santa Caterina*. Girona: Diputació de Girona.
- CHÍA, J. DE. (1861). *Inundaciones de Gerona*. Girona: Imprenta y Librería de Paciano Torres.
- CONEJO, A. (2002). *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història de l'Art. (Tesi doctoral) <https://www.tdx.cat/handle/10803/2006>
- FUERTES, M.; MONTALBÁN, C. (2012). "Dues intervencions al burg de Sant Feliu (Girona, el Gironès)". A: PUIG, A. M. (ed.). *Onzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. Girona, 15 i 16 de juny de 2012*. Girona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona; Universitat de Girona, p. 555-558.
- GIRONELLA, A. (2001). "La cultura de la caritat: Inventari dels bens de l'Hospital de la Seu (Girona, 31 de gener 1342)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Girona: Institut d'Estudis Gironins. Vol. 42, p. 163-177.
- GIRONELLA, A. (2002). *L'Hospital de Santa Caterina: un model de racionalització de la caritat (de mitjans del segle XIV al segle XV)*. Girona: Universitat de Girona. (Treball de recerca)
- GUILLERÉ, C. (1980). "Assistance et charité à Gérone au débout du XIVème siècle". A: RIU, M. *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*. Vol I. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Departamento de Estudios Medievales, p. 191-204.
- LLORENS, J. M. (2011). *Sant Pere de Galligants. Un monestir al llarg del temps*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.
- MALLORQUÍ, E. (2013). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants*. Volum I. Barcelona: Fundació Noguera. (Diplomataris; 64)
- MARTÍ, R. (ed.) (1997). *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona: Fundació Noguera. (Diplomataris; 13)
- MINALI, G. (1840). *Historia militar de Gerona*. Girona: Figaró.
- MIRET, J. (2006). "Sobre les sitges i altres estructures excavades al subsòl". *Cypsela*. Vol. 16. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, p. 213-225.
- NADAL, J. (2012). "Sant Nicolau, serradures del temps". A: *Girona a l'Abast XI. Retalls d'història de Girona. Cicle de conferències*. Girona: Bell-lloc del Pla, p. 13-54.
- NOLLA, J. M. (2013). "La ciutat entre l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana (segles v-xi)". A: Girona. Construir la ciutat (I). De Kerunta a la crisi baixmedieval. Girona: Ajuntament de Girona, p. 71-84. (Conferències a l'Arxiu Municipal; 8)
- NOLLA, J. M.; SUREDA, M. (1999). "El món funerari antic, tardoantic i altmedieval a la ciutat de Girona. Estat de la qüestió". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. 40. Girona: Institut d'Estudis Gironins, p. 13-66.
- PLA I DALMAU, J. M. (1985). *Girona en el transcurs del temps*. Girona: Dalmau Carles, Pla.
- REVENTÓS, J.; MARQUÈS, J. M. (2001). *Els hospitals a les comarques gironines*. Barcelona: Editorial Hacer. (Història dels hospitals de Catalunya; 2)
- RIBAS, A. (1994). *Natura, societat i calamitat. Una aproximació a les inundacions històriques de la ciutat de Girona*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. (Tesi doctoral) <https://www.tdx.cat/handle/10803/4985>